

6. Кременчук 440 // Зб. мат. наук.-практ. конф., присвяченої 440-й річниці заснування міста Кременчука; ред. кол. В. І. Маслак. – Кременчук: ПП Щербатих, 2011. – 278 с.
7. ДАПО. – Ф. 4298. – Оп. 1. – Спр. 9. Річний звіт Обласного відділу народної освіти про роботу шкіл області. – на 20 арк.
8. ДАПО. – Ф. 4298. – Оп. 1. – Спр. 24. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти за роботу середніх, семирічних та початкових шкіл в 1944-1945 учбовому році. – на 69 арк.
9. ДАПО. – Ф. 4298. – Оп. 1. – Спр. 101. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти про роботу початкових, семирічних та середніх шкіл області у 1946-1947 навчальному році. – на 179 арк.
10. ДАПО. – Ф. 4298. – Оп. 1. – Спр. 139. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти про роботу початкових, семирічних та середніх шкіл області у 1947-1948 навчальному році. – на 223 арк.
11. ДАПО. – Ф. 4298. – Оп. 1. – Спр. 184. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти про роботу початкових, семирічних та середніх шкіл області у 1949-1950 навчальному році. – на 133 арк.

Vasylenko D. P. Quantitative characteristics of teaching personnel in schools of Poltava region in the second half of 40s of the XX century

The state of teaching personnel in Poltava region schools in the second half of the 40s of the XX century was analysed in this article. The analyzed data was based on archival materials, concerning the process of providing schools with new teaching field workers. These basic problems, which affect the fluctuations in teaching personnel in Poltava region schools were described in this article.

Key words: education, school, Poltava region, Department of State Education, personnel, teacher.

Василенко Д. П. Кадровое обеспечение педагогического состава в школах Полтавской области во второй половине 40-х годов XX века

Проанализировано кадровое обеспечение в школах Полтавской области во второй половине 40-х годов XX века. На основе архивных материалов проведен анализ данных о процессе обеспечения учебных заведений области новыми педагогическими работниками. Указаны основные проблемы, которые влияли на колебания показателей кадрового состава школ Полтавщины.

Ключевые слова: народное образование, школа, Полтавская область, Отдел народного образования, кадры, учитель.

УДК 94:323.232(093.3)“19”

К. Ю. Жбанова

**АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ
ОРГАНІЗОВАНОГО НАБОРУ ТА ПЕРЕСЕЛЕННЯ РОБІТНИКІВ В УРСР
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х – СЕРЕДИНІ 1980-х рр.**

У статті йдеться про агітаційно-пропагандистську діяльність органів організованого набору та переселення робітників УРСР у другій половині 1940-х – середині 1980-х рр. Простежено основні напрямки інформаційно-ідеологічного впливу з метою міжтериторіального та міжгалузевого розподілу та перерозподілу трудових ресурсів. Проаналізовано значення агітації у використанні державою трудового потенціалу своїх громадян.

Ключові слова: агітаційно-пропагандистська діяльність, інформаційно-ідеологічний вплив, організований набір робітників, трудові переселення сімей.

Організовані набори робітників та трудові переселення сімей – шляхи здійснення міжтериторіального та міжгалузевого перерозподілу трудового ресурсу в СРСР у другій половині ХХ ст. Поповнення робітничих лав будувалося та підприємств Донбасу, Придніпровського економічного району, Львівсько-Волинського вугільного басейну, збільшення відсотку працездатного населення південних областей УРСР, цілих земель Казахської РСР й Російської РФСР, лісової промисловості Далекосхідного економічного регіону РРФСР невідривно були пов'язані з ідеологічними заходами партії та уряду.

Пропагандистська робота партійних органів та організацій із залучення населення до праці висвітлена в низці праць радянських науковців [1]. У цих дослідженнях інформаційно-масові заходи обов'язково перепліталися з соціально-економічними завданнями країни. Одночасно звернули увагу на русифікаційний та асиміляційний характер радянської агітації науковці діаспори Д. Соловей [2], Б. Винар [3].

Після розпаду СРСР розпочався новий етап наукового осмислення історії радянської доби. Не втратили своєї актуальності дослідження процесів використання державою трудового потенціалу своїх громадян та їх вплив на трудову політику незалежної України. Такі студії зорієнтовані на подолання традицій і стереотипів, що продовжують формувати уявлення про радянську систему працевлаштування. Про ключове значення пропаганди у трудовій міграції населення у своїх працях наголошують Ю. Ніколаєць [4], М. Алфьоров [5], В. Скляр [6]. Проте, малодослідженим нині залишається загальний комплекс агітаційно-пропагандистських заходів системи організованого набору та переселення робітників, що протягом другої половини ХХ ст., аж до розпаду Радянського Союзу, спільно з державними та партійними органами, комсомольськими організаціями здійснювала міжгалузевий та міжтериторіальний розподіл та перерозподіл працездатного населення України.

Організоване трудове залучення населення до праці вперше було випробуване радянською владою у 1930-х рр. при здійсненні індустріалізації [7, арк. 9]. Тоді оргнабір робітників проводився серед жителів сіл примусовими методами і, зрештою, став одним із чинників голодомору 1932-1933 рр., розрухи села, викликані

спротив населення. Щоб уникнути неприємних порівнянь і асоціацій, післявоєнні трудові договори позиціонувалися як форма міжгалузевого і міжтериторіального перерозподілу робітничого ресурсу [7, арк. 221].

Система оргнабору була остаточно відновлена у червні 1947 р. Тоді у складі республіканського Управління Міністерства трудових резервів СРСР сформували Відділ організованого набору робітників, який у 1953 р. реорганізували у Головне управління оргнабору Ради Міністрів УРСР, а 1 серпня 1955 р., внаслідок злиття з Головним переселенським управлінням РМ УРСР, – у Головне управління організованого набору робітників та переселення при РМ УРСР (далі ГУ ОНРП при РМ УРСР), у лютому 1967 р. – у Державний комітет РМ УРСР із використання трудових ресурсів та у Державний комітет РМ УРСР з праці у 1976 р.

На відміну від довоєнної практики, повоєнний оргнабір мав добровільний характер для населення. Одночасно його плани були обов'язкові для виконання уповноваженим та інспектором структури [8, арк. 97]. “Робота з оргнабору більш складна ніж мобілізація, – говорив заступник керівника Бюро обліку та розподілу робітничих сил РНК УРСР Г. Зеленський на нараді заводючих відділами Бюро при виконкомах обласних Рад депутатів трудящих, що відбулася 23-24 квітня 1946 р. в Києві: “Потрібно вникнути в усі деталі цієї справи, розібратися у механізмі. Не можна обмежуватися лише доведенням завдань і подачею звітів. Тут потрібно бути і хорошим організатором, і хорошим економістом, знати умови кожної області, проявляти більше ініціативи” [7, арк.7-9].

Допомагати уповноваженим з оргнабору на місцях, згідно постанов обкомів, мали секретарі райкомів КП(б)У, партійних організацій та райкомів ЛКСМУ. Зокрема, вони були зобов'язані: “Поліпшувати політико-виховну роботу серед молодих робітників, систематично роз'яснювати їм найважливіші питання політики партії і уряду, посилити пропаганду радянського патріотизму, прищеплювати любов до шахтарських і інших виробничих професій... Політико-виховну роботу спрямувати на свідоме ставлення молодих робітників до праці, до соціалістичної власності, прищеплювати почуття радянської гордості, організувати серед молодих робітників соціалістичне змагання, вивувати з них кращих стахановців, передовиків виробництва” [9, с. 237-238].

Таким чином, інформаційно-ідеологічний вплив, який апелював до почуття патріотизму та відчуття боргу перед батьківщиною, було обрано головним знаряддям виконання відновлених організованих добровільних трудових міграцій. Завідуючий Харківським обласним бюро оргнабору так охарактеризував нові завдання: “У чому ж полягає оргнабір? Чому, товариші, ми вважаємо, що позика – це велика справа, виготовлення хліба – це велика справа, а питання оргнабору робітників є менш політично важливим питанням. Це не вірно. Применшувати значення цього питання – це не розуміти політики нашої партії. І мені здається, що корінь – масово-роз'яснювальна робота. Мені здається, що ми досі не зуміли, на жаль, підняти організований набір на таку політичну висоту, господарську висоту, щоб люди розуміли, що це питання серйозне...” [7, арк. 109].

Проте, в перше повоєнне десятиріччя очікуваного відклику на заклики вкладати трудові договори серед українського населення не сталося. Враховуючи повоєнну розруху села, голодні 1946-1947 рр., примусову мобілізацію сільського населення на відбудову промислових гігантів, зокрема “Дніпрогесу”, Донбасу, житлового господарства міст [10, с. 6], стає зрозуміла головна причина невиконання планів оргнабору цього періоду. Добровільність угоди залишала селянам вибір, який переважав у бік налагодження власного, виснаженого та зруйнованого війною господарства.

У свою чергу, партійні органи недовиконані завдання оргнабору пов'язували з низьким рівнем і відірваністю від практичних завдань пропагандистської та агітаційної роботи. Так, на IV обласній партійній конференції Сталінської області (нині Донецька), на якій розглядалася постанова ЦК ВКП(б) від 28 лютого 1948 р. “Про стан партійно-політичної роботи на вугільних шахтах Донбасу”, було визнано: “Політична агітація серед робітників, колгоспників та інтелігенції все ще не носить бойового наступального характеру і недостатньо використовується для підвищення політичної свідомості трудящих і їх мобілізації на прискорення темпів відновлення і подальшого розвитку народного господарства області” [9, с. 264]. Зрештою, 13 березня 1948 р. ЦК КП(б)У постановою “Про заходи щодо виконання постанови ЦК ВКП(б) від 28 лютого 1948 р.” зобов'язав Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У і президію Товариства по поширенню політичних і наукових знань УРСР розробити на допомогу райінспекторам та райуповноваженим оргнабору тематику лекцій для читання на шахтах Донбасу та відрядити 24 лектори, зокрема, в Сталінську область – 14 та Ворошиловградську область (нині Луганська) – 10 [9, с. 271].

Варто зауважити, що масово-роз'яснювальна робота з широкої популяризації оргнабору в цей час нівелювалася значними порушеннями його проведення. Прагнучи виконати поставлені завдання, райуповноважені часто вдавалися до ультимативних залякувань населення: “Якщо не хочеш працювати в колгоспі – пошлемо в Донбас”, – і лише зрідка: “Якщо не хочеш працювати в колгоспі, то їдь в Донбас”, – а якщо ж людина не погоджувалася і на Донбас, то застосовували примус: “Випадків багато різноманітних, але мало, щоб їхали добровільно”, – доповідали заввідділами оргнабору західних областей УРСР [7, арк. 128]. У Дрогобицькій області (нині частина Львівської області), згідно звітів: “При проведенні організованого набору робочої сили для промисловості і транспорту, замість посилення політично-масової і пояснювальної роботи серед населення, і на основі цього вербувати людей на виробництво, без примусу, притримуючись принципу добровільності, партійні і радянські організації стали на шлях насильного набору робочої сили” [11, с. 223]. Набрані таким чином найчастіше покидали свої робочі місця ще до завершення трудового договору.

Врешті-решт, з метою повноцінного виконання планів оргнабору, починаючи з 1951 р., та з 1955 р. для організовано переселених сімей, радянська влада розгорнула широку програму матеріальних пільг та заохочень. Але й надалі активній пропагандистській роботі відводили особливе місце в забезпеченні успішного залучення населення до організованих трудових міграцій.

Агітаційна робота в галузі розподілу та перерозподілу трудового потенціалу країни розпочиналася з підготовки кадрів, які працювали з населенням. Формувалася ланка професійних агітаторів, званих економічної географії, історії партії та психології. Високий ідейно-політичний рівень працівників підтримували щоквартальні семінарські заняття, основу яких складало вивчення форм і змісту інформаційної та масово-роз'яснювальної роботи [12, арк. 79], та щоквартальні й щорічні соціалістичні змагання за дострокове виконання планів оргнабору та переселення. Результатам таких досягнень присвячувалися окремі випуски друкованого органу системи, в яких вміщували фото, біографії, інформацію про трудові звершення авангардистів вербування та поіменно згадували тих, хто не справився із завданням [13]. Кращі райуповноважені та райінспектори системи преміювалися.

Щорічно зростаючі плани оргнабору робітників та трудових переселень сімей в межах УРСР і за межі республіки вимагали від Головного управління переходу на більш якісний і всеохоплюючий рівень агітаційно-пропагандистських заходів. Ще в 1954 р. справу розповсюдження серед населення наочних матеріалів, контроль графіку показу кінороликів про оргнабір, організацію проведення бесід через колгоспні радіовузли та обласне радіо було передано під особистий контроль завідуючих відділів оргнабору облвиконкомів [14, арк. 121].

Обсяги агітаційно-пропагандистської роботи обласного центру з розподілу та перерозподілу трудового ресурсу окреслив уповноважений Дніпропетровського відділу на Республіканський нараді з оргнабору, що відбулася 14-15 січня 1955 р.: "Складаю свій особистий графік, який узгоджую з облвиконкомом. Щодня веду звіт: скільки було людей за день, скільки людей направив на медичну комісію, скільки укладено договорів, скільки осіб направив на збірний пункт. До роботи і після перевіряю наочну агітацію, оголошення. Як я обладнав службове приміщення: вивісив графік відправки, в які підприємства і коли буде, які умови роботи на цьому підприємстві... У робочому кабінеті є карта світу, карта залізниць країни і відвідувач підходить до мене підготовлений і вже визначившись, куди він хоче їхати на роботу. У мене виходить з робітником конкретна розмова, я йому показую на карті пункти, куди він може поїхати, а далі я перевіряю його документи, і тільки тоді оформлюю договір. У 1954 р. я не мав випадків відмов моїм робітникам. Рекламу розклеюю сам, маю актив – школярі, домоуправління. Маю зв'язок з керівниками підприємств, які повідомляють мені про скорочення робітників... Я добре вивчаю місто і знаю, де найкраще розвісити оголошення, в цій роботі використовую кербудів. Маю зв'язок з райкомом партії та райкомом комсомолу. Про хід виконання роботи інформую райком партії раз на місяць. Райкому партії даю свій графік відправок та умови роботи" [15, арк. 6].

Районним уповноваженим центральний апарат радив організувати куточки оргнабору у всіх культурно-освітніх установах районних центрів, сіл, колгоспів, встановлювати в найбільш людних місцях стенди або вітрини, які б ілюстрували розвиток промисловості в країні та систематично оновлювати їх плакатами, фотокартками, листівками-закликами та іншими агітаційними матеріалами [16, арк. 21]. У середині 1950-х рр. розпочалося створення неофіційної мережі громадських уповноважених для проведення додаткової інформаційної та масово-роз'яснювальної роботи серед населення. Районні уповноважені інструментували цей актив з числа місцевої інтелігенції, працівників культосвітніх закладів та громадських організацій, і забезпечували його пропагандистськими документами [12, арк. 19-20].

У 1956 р. системою було впроваджено ряд нововведень для поліпшення інформаційної роботи. Зокрема, масово-роз'яснювальні заходи районні уповноважені погоджували з місцевими партійними органами і проводили під їх керівництвом [12, арк. 19]. Новий порядок підготовки та подання на розгляд і затвердження керівництва плакатів, фотомонтажів, брошур та кіносценаріїв з оргнабору та переселення передбачав, що наприкінці кожного кварталу Сектор інформаційно-масової роботи (знаходився у структурі ГУ ОНРП при РМ УРСР) складав та подавав на затвердження план видання матеріалів наочної агітації. На кожен проєктований до випуску плакат, фотомонтаж, листівку, розроблявся ескіз, що проходив попередній розгляд, до нього додавалася коротка довідка про мету видання [17, арк. 20].

Важливим знаряддям інформаційно-ідеологічного впливу з метою розподілу та перерозподілу трудових ресурсів було друковане слово. Головне управління здійснювало підготовку матеріалів у двох напрямках – агітаційно-пропагандистському руслі, для загального кола читачів та інформаційно-ознайомлюючому, для внутрішнього користування. Поширенням виданої літератури займався Сектор інформаційно-масової роботи [18, арк. 21].

Впродовж другої половини ХХ ст. система оргнабору і переселення робітників УРСР у своїй діяльності користувалася загальносоюзними друкованими виданнями [19] та мала свої республіканські бюлетені [20]. Окрім того, щорічно виходили друком матеріали на допомогу районним уповноваженим та інспекторам, на зразок брошур: "Оргнабір робітничої сили – найважливіший фактор розвитку промисловості СРСР", "Будівельна індустрія СРСР і забезпечення її робочими кадрами" [12, арк. 16; 21].

Наказом №8 від 8 лютого 1956 р. керівник ГУ ОНРП при РМ УРСР О. Могила започаткував друк бюлетеня "Обмениваемся опытом работы". Центральний апарат Головного управління мав забезпечити вихід друкованого органу один раз на два місяці [17, арк. 20, 51]. До середини 1956 р. бюлетень виходив невеликим накладом, 1500-2500 примірників, в типографії Міністерства внутрішніх справ УРСР, пізніше друкувався в типографії при РМ УРСР. На сторінках видання висвітлювалися постанови та звернення партії й уряду, що стосувалися розподілу та перерозподілу трудових ресурсів, юридичні та економічні питання оргнабору та переселення, звіти та накази керівництва Головного управління. Найбільше уваги приділялося практиці проведення агітаційно-пропагандистської діяльності уповноважених та інспекторів. На сторінках щедро ілюстрованого видання працівники системи не тільки обмінювалися досвідом роботи, а й активно агітували населення поповнювати робітничі лави важливих будов держави. У 1970-х рр. Держкомітет РМ

УРСР з використання трудових ресурсів почав видавати подібного змісту інформаційний бюлетень "Трудові ресурси України" [22, арк. 17].

На допомогу місцевим уповноваженим та інспекторам структури видавалися матеріали з історії оргнабору та порядку його проведення, які, проте, були зорієнтовані на широкий загал і містили яскраво виражену агітаційну основу [23]. Брошури, на зразок "Переваги і пільги працівників вугільної промисловості" (1948 р.), "Організований набір робітників як важливий фактор забезпечення робітничими кадрами народного господарства СРСР в 6-й п'ятирічці" (1957 р.), "Розвиток металургійної промисловості в 6-й п'ятирічці та забезпечення її кадрами" (1960 р.) [24, арк. 19], звісно, відображали не дійсний, а необхідний партії та уряду стан розвитку народного господарства та роль у ньому організованих форм залучення населення до праці.

Значна кількість книжкової довідкової літератури, на сторінках якої поруч з роз'ясненням головних питань йшла нав'язлива пропаганда, була підготовлена економістами та юристами структури [25]. Практикувалося видання збірок листів робітників своїм землякам ("Листи робітників до земляків", 1955 р.), в яких розповідалося про вдалі приклади організованого переселення та працевлаштування [18, арк. 203].

На замовлення структури щорічно друкувалися сотні тисяч примірників кольорових плакатів та листівок. Рекордна кількість, 2 млн. примірників, агітаційного матеріалу була видана Головним управлінням у 1957 р. Якщо врахувати, що за цей рік з УРСР на підприємства та будови республіки та за її межі було направлено 150 тис. робітників, то на кожну набрану людину припало 13 і більше плакатів й листівок, і це без урахування обласних тиражів видань [26, арк. 10]. У 1970-х рр. Державний комітет РМ УРСР з використання трудових ресурсів видавав і направляв в облвідділи для розповсюдження в середньому 300-400 тис. примірників кольорових плакатів і листівок та 100 тис. примірників різноманітних довідок [22, арк. 17].

Особливим засобом впливу був різнокольоровий та інформативний плакат, який, як зазначає дослідниця О. Донець "продовжував виконувати роль потужного інструмента у справі маніпулювання суспільною свідомістю" [27, с. 13]. Тематика плакатів системи оргнабору та переселення розкривала пріоритетність окремих галузей промисловості ("Проводиться набір на шахти и стройки Донбасса. Уголь – это настоящий хлеб промышленности!" (1955 р.), "Проводиться набор рабочих на строительство предприятий металлургической и химической промышленности" (1956 р.), "Дамо країні більше вугілля, металу, лісу! Збудуємо більше жилих будинків" (1957 р.), напрямки міжобласного ("Ідьмо працювати в Донбас!" (1956 р.), "Запрошуємо на роботу в Донбас і Придніпров'я!" (1956 р.), міжреспубліканського оргнабору ("Терміново потрібні робітники на будівництво підприємств і житлово-комунальних споруд на цілинних та перелогових землях!" (1955 р.) та переселення ("Добро пожалувати новосельці, на родючі землі Півдня України!" (1956 р.), "Ідьмо з нами на цілинні землі!" (1955 р.).

Поширення набула обласна підготовка плакатів. Завідувач Рівненським відділом оргнабору та переселення І. Нирко повідомляв: "Ми зробили свої плакати – "Рівненчани у вугільну промисловість", у яких йдеться виключно про наших рівненчан, з їх фотокартками, листами, зверненнями до земляків. Для лісової промисловості ми випустили аналогічний плакат – "Рівненчани у лісову промисловість", віддали в газету і їх друкували на цілій сторінці. Ці плакати віддрукували і ряд районних газет" [28, арк. 7]. Відомо, що у 1968 р. облвідділами було видано понад 100 назв плакатів, листівок та оголошень загальним тиражем близько 2 млн. примірників [29, арк. 25].

Активну участь у виданні інформаційних матеріалів брали міністерства, підприємства та будови яких були зацікавлені в поповненні своїх робітничих лав. Спільно з системою оргнабору вони розповсюджували інформацію про специфіку їх виробництва, житлово-побутові і культурні умови в підвідомчих їм організаціях. Такі матеріали видавали Міністерство промислового будівництва УРСР та Міністерство будівництва підприємств важкої індустрії УРСР [29, арк. 25].

Органи оргнабору та переселення в своєму розпорядженні мали агітаційні щити, що розміщували на перетинах шосейних магістралей. Один з перших стендів із зображенням молодого шахтаря, який закликав до роботи на Донбасі, був встановлений у 1956 р. на автотрасі Рівне-Київ Рівненським відділом оргнабору та переселення робітників [30, с. 11-12]. Частина рекламних щитів для агітації в містах була пересувною і залежно від пори року встановлювалася в найбільш густонаселених районах. Оголошення, плакати, фотогазети, листівки розклеювали в районах вокзалів, ринків, пристаней, автобусних станцій, у внутрішніх двориках будинків та інших багатолюдних місцях [12, арк. 19].

Наприкінці 1960-х рр. в інформаційно-масовій роботі облвідділи оргнабору та переселення використовували 22 агітмашини. Більшість з них було обладнано радіоапаратурою, магнітофонами, забезпечено плакатами, листівками, довідковою літературою, географічними картами, економічними довідками про підприємства та будови для яких здійснювався оргнабір [29, арк. 24-25].

Починаючи з 1954 р. Головне управління систематично, 3-5 разів на місяць, передавало оголошення про оргнабори та переселення по Українському радіо [18, арк. 203]. Широко використовували радіомовлення місцеві органи розподілу трудового ресурсу. Так, у 1955 р. лише у Волинській області на хвилях обласного радіо 47 разів було передано оголошення про місяця вселення, планове переселення і пільги новоселів, в тому числі 27 повідомлень стосувалися пільг і переваг переселення до цілинних і перелогових земель інших республік СРСР [31].

На спеціальні замовлення структури, за сприяння Міністерства культури УРСР, вітчизняні кінематографісти виготовляли стрічки агітаційного змісту. Популярності в пропагандистській роботі набули кіножурнали – періодичні кіновипуски, що склалися з окремих епізодів-сюжетів. У різний час, при агітації трудових ресурсів використовували кіножурнали "Вас кличе промисловість", "Приїздіть до нас на роботу", "Комсомольці – в Донбас", "На осушеній цілині", "Тут буде місто".

Окрім наглядної агітації, працівники системи оргнабору та переселення користувалися різними формами усної пропаганди. Найпоширенішими були лекції й доповіді (у цій справі допомагали лектори Міністерства культури УРСР). Спершу аудиторії пропонували вислухати інформацію, у якій органі та переселення пов'язували з загальнополітичними і народногосподарськими завданнями партії та уряду (наприклад, лише в 1 кварталі 1952 р. в Дніпропетровській області лекції "Розвиток народного господарства СРСР в роки після війни" та "Великі будови комунізму" були прочитані 900 разів з охопленням аудиторії в 27060 осіб [32, арк. 19]), потім доповідачі відповідали на запитання. На завершення зібранню показували фільм чи концерт самодіяльності.

Важливою формою усної пропаганди були групові та індивідуальні бесіди. Групові бесіди зазвичай проводилися перед показами фільмів, під час обідніх перерв, після уроків в старших класах середніх шкіл [33, с. 7-8]. Уповноважений Дашівського району Вінницької області А. Мартинюк у черговому бюлетені "Обмінюємося досвідом роботи" розповідав про всій досвід: "На наше прохання райком партії зобов'язав директорів шкіл та секретарів партійних організацій раз на квартал особисто читати лекції і доповіді про оргнабори. Райком комсомолу дав вказівки використовувати для лекційної пропаганди вечори для молоді. Персональна відповідальність за організацію цих заходів, згідно з розпорядженням райвиконкому, покладена на голів сільрад та громадських уповноважених" [34, с. 18-19].

Психологічно дієвими, як стверджували працівники системи, були детально сплановані урочистості проводи набраних. Секретар ЦК ЛКСМУ І. Мозговий у 1956 р. наголошував саме на цьому напрямку впливу: "Увечері 28 травня міськом і обком комсомолу спільно з працівниками організованого набору робітників і переселення провели в Театрі опери та балету збори молоді, яка від'їжджала в Донбас. На другий день на привокзальній площі перед від'їздом був проведений мітинг... Ешелон був прикрашений гаслами. Проводжати добровольців вийшли сотні киян з квітами. Все це підбадьорювало молодь, давало їй ще більше сил і ще більше усвідомлення величчя свого бажання їхати на будови Донбасу. Розповідаючи про це докладно, хочеться сказати, що в роботі з людьми немає дрібниць, тут все повинно бути передбачено, все повинно підтримувати у молодій людини високе почуття – почуття того, що вона їде здійснювати справи в ім'я щастя і процвітання нашої улюбленої Батьківщини. Уважний підхід до людей, чудово організовані проводи – це, мабуть, найдієвіша агітація" [35, с. 12].

Договірникам влаштовувалися зустрічі з кореспондентами республіканських, обласних і міських газет [36, с. 19], як наслідок преса радянської доби рясніла заявами, закликами, фотознімками набраних робітників та переселенців. Статті під заголовками "Хлібороби України, ждемо вас в Казахстані", "Приїздіть", "Зустрінемо як найближчих друзів" [37], "Зрошувальні землі чекають новоселів" [38], "Новобудовам семирічки потрібні працюючі руки" [39], "Молоді будівничі" [40] заохочували до виїзду працездатне населення. У цих та безлічі інших замітках активісти демонстративно дякували долі за своє нове життя, тоді як ця "доля", як зазначив науковець української діаспори Д. Соловей "була у вигляді волі партії та уряду" [2, с. 5]. Такі пропагандистські статті, заклики й поезії найчастіше фабрикувалися партійними активістами. Водночас, висвітлені в періодиці, скарги переселенців та оргнаборівців на складні умови праці, погане господарське працевлаштування, супроводжувалися коментарями про легкодухість та лінь окремих осіб, нечесних робітників, які їхали по оргнабору та переселенню за "довгим карбованцем" [41].

На сторінках республіканських, обласних, районних газет систематично друкувалися зведення подій з місць освоєння цілинних земель, провідних будов держави, інформувалося населення про завдання та заходи партії та уряду у галузі розподілу трудового ресурсу, на огляд загалу наводилися бесіди та діалоги з працівниками структури оргнабору та переселення.

Окремим напрямком поповнення трудових ресурсів країни стало залучення до трудових договорів молоді, яка щойно отримала шкільний атестат. Комплекс агітаційно-пропагандистських заходів для вербування випускників включав організацію молодіжних вечорів і зборів, присвячених оргнабору на підприємства і будови країни, що супроводжувалися концертами самодіяльності; індивідуальні, "товариські бесіди" в пунктах і відділах набору робітників, під час яких обов'язково згадували видатних земляків, які вдало побудували нове життя завдяки оргнабору чи трудовому переселенню; зустрічі з випускниками шкіл, що вже вклали трудовий договір. Якщо й такі заходи не давали бажаних результатів, то уповноваженому чи інспектору не соромно було навідатися до батьків випускника, на яких, як зазначав А. Філонєць (заввідділом оргнабору і переселення Харківської області): "В питаннях трудового виховання дітей, за нашими проханнями великий вплив здійснюють місцеві партійні органи" [42, с. 22-24].

Проте, незважаючи на всеохопність радянської пропаганди, дійсний стан речей з організованим використанням трудового потенціалу країни був значно гірший, ніж його малювала тогочасна інформаційна система. І якщо перерозподіл робітничого ресурсу в межах УРСР тримався в запланованих рамках, то виконати плани оргнаборів та переселень за межі республіки було надзвичайно складно. Враховуючи, що один уповноважений направляв по оргнабору 197-178 осіб і переселяв 30-42 сімей (105-147 осіб) в рік (під час діяльності ГУ ОНРП при РМ УРСР), а разом – 302-325 осіб, не дивно, що в "боротьбі" за доведений план уповноважені системи вдавалися до різних хитрощів, нерідко приховуючи правду про дійсний стан справ на нових місцях праці.

Розповіді повертанців про невідповідність між обіцяним та дійсним житловим, господарським та трудовим влаштуванням швидко розповсюджувалися серед населення, а відтак і розуміння того, що робітників чекало життя, розпочате на порожньому місці, а освоєння цілинних земель КРСР та РРФСР романтично виглядало тільки в пропагандистських публікаціях газет. Реаліями життя більшості договорників були наметові містечка, недобудовані будинки, непридатні для життя гуртожитки, перебої в постачанні продовольства, іноді нестача питної води. Зрештою, люди не розуміли, чому не отримували обіцяного за свій відклик на потреби партії, і

розчаровувалися в ній: “Це все брехня, заради якої ми полишаємо роботу, добро і їдемо за покликком батьківщини, – розповідав Н. Ганчев, виходець з Івано-Франківської області, який у лютому 1973 р. переселився до Амурської області. – Вже багато хто повернувся додому і багато ще прийдуть і розкажуть усім всю правду. Краще знати гірку правду, ніж солодку брехню. Якби було близько, то б раніше розповіли про обіцянки, які дають відділи по використанню трудових ресурсів. Тепер цим організаціям я не вірю і кожному буду говорити, щоб не вірили. Так що дякуємо вам за вашу брехню” [43, арк. 15-17], “Красиво Ви нам дуже говорили, красиві у Вас намальовані будиночки для нас, а насправді цього нічого немає” [44, арк. 39-39 зв.], – скаржилася ще одна переселенка до Амуру із Запоріжжя І. Осадченко.

Таким чином, нав'язлива агітація поруч з розробленою системою пільг та заохочень була головним знаряддям виконання планів розподілу та перерозподілу трудових ресурсів органів організованого набору робітників та трудового переселення сімей. Структури з використання трудового потенціалу країни керувалися ідеологічними завданнями радянської влади та у своїй пропагандистській діяльності тісно співпрацювали з партійними та комсомольськими організаціями, міністерствами та підприємствами для яких здійснювався оргнабір та переселення. Працівники системи використовували всі можливі методи і засоби масової та індивідуальної агітації.

За рахунок інформаційного впливу відбувалося створення позитивних образів окремих професій (шахтаря, будівельника, цілинника – трудівників, які будували своє життя завдяки організованій державою праці) та формування регіональної самосвідомості. Інформаційно-ідеологічний вплив став зручним знаряддям виконання не лише соціально-економічних завдань, а й реалізації найбільш болючої радянській владі національної політики. Трудові переселення та оргнабори забезпечували “зближення націй СРСР” та допомагали формуванню нової історичної спільності – “радянського народу”. Відірвані від свого культурного середовища, набрані і переміщені робітники разом з трудівниками з інших республік, областей, країв потрапляли в нові умови, де їм насаджувалися стандартизовані світоглядні ідеали та уклад життя.

Джерела та література

1. Кисельов В. Діяльність партійних організацій по посиленню масово-політичної роботи серед робітників Донбасу в 1943-1945 рр. / В. Кисельов // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник. – 1972. – Вип. 51. – С. 51-58; Прошарук Г. Комуністичне будівництво і кадри / Г. Прошарук. – К.: Наукова думка, 1968. – 184 с.; Денисенко П. Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945) / П. Денисенко. – К.: Політвидав України, 1968. – 176 с.
2. Соловей Д. Примусова колонізація Казахської республіки українською людністю (До висвітлення питання, чому на Україні зменшується відносна кількість українців) / Д. Соловей. – Мюнхен, 1961. – 16 с.
3. Винар Б. Українська промисловість: студія советського Колоніалізму / Б. Винар. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен: Перша українська друкарня у Франції, 1964. – 397 с.
4. Ніколаєць Ю. Поселенська структура населення Донбасу (етнополітичний аспект динаміки) / Ю. Ніколаєць – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 188 с.
5. Алфьоров М. Пропагандистське забезпечення організації зовнішніх міграцій населення в Донбас у 1930-1940-і роки / М. Алфьоров // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 2007. – Т. 18. – С. 77-83.
6. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959-1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. Скляр. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2008. – 392 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 11. – 216 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 396. – 186 арк.
9. Восстановление Донбасса (1946-1950): Документы и материалы / Рук. кол. сост. И. Курас. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 573 с.
10. Вронська Т. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943-1945 рр.) / Т. Вронська. – К.: Ін-т історії НАН України, 1995. – 83 с.
11. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943-1950 рр.) / І. Ветров // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 216-228.
12. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 115. – 131 арк.
13. Обмениваемся опытом работы. Взят обезательство – выполни в срок. – 1956. – Вип. 7. – 36 с.
14. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 93. – 204 арк.
15. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 118. – 34 арк.
16. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 53. – 32 арк.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 18. – 140 арк.
18. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 94. – 231 арк.
19. Информация и обмен опытом работы. – Москва, 1957-1965; Вопросы труда и трудовых ресурсов. – Москва, 1978-1980.
20. Информационный бюллетень республиканского Управления Трудовых резервов УССР. – Київ, 1945–1947; Обмениваемся опытом работы. – Київ, 1956–1967; Использование трудовых ресурсов Украины. – Київ, 1968–1976.
21. Богорад Д. Строительная индустрия СССР и обеспечение ее рабочими кадрами: Материлы в помощь районным работникам организованного набора рабочих / Д. Богорад. – К.: Киевская обласная типография, 1954. – 38 с.
22. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 606. – 61 арк.
23. Иоффе Е. Организованный набор рабочей силы – важнейший фактор развития промышленности СССР / Е. Иоффе. – К.: Радянська Україна, 1954. – 30 с.; Переселение и оргнабор рабочих к 40-й годовщине Октября. – М.: Типография Госэнергоиздата, 1957. – 77 с.
24. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 30. – 39 арк.
25. Андреев В. Организованный набор рабочих в СССР. Правовые вопросы / В. Андреев, П. Гуреев. – М.: Госюриздат, 1960. – 80 с.; Гуреев П. Льготы при оргнаборе и общественном призыве / П. Гуреев. – М.: Юридическая литература, 1968. – 136 с.; Андреев В. Организованный набор рабочих / В. Андреев, О. Медведев. – М.: Юридическая литература, 1988. – 208 с.
26. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 44. – 29 арк.

27. Український друкований плакат 1950-1992 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Каталог: у 3-х вип. – Вип. 3: Український друкований плакат 1950–1964 років з фондів НБУВ. – К., 2004. – 424 с.
28. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 24. – 64 арк.
29. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 402. – 84 арк.
30. Нырко И. Еще раз о наглядной агитации / И. Нырко // Обмениваемся опытом работы. – 1956. – Вып. 4. – С. 11-14.
31. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 8. – 61 арк.
32. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 2. – Спр. 64. – 101 арк.
33. Дахновский Ф. Усная пропаганда – одна из важнейших форм информационно-массовой работы / Ф. Дахновский // Обмениваемся опытом работы. – 1956. – Вып. 4. – С. 6-9.
34. Мартынюк А. За активную массово-разъяснительную работу / А. Мартынюк // Обмениваемся опытом работы. – 1956. – Вып. 4. – С. 18-20.
35. Мозговой И. В Донбасс по путевкам комсомола / И. Мозговой // Обмениваемся опытом работы. – 1956. – Вып. 3. – С. 10-14.
36. Лобунец Н. О практике работы по отбору и отправки на работу в Донбасс первых комсомольских ешалонов / Н. Лобунец // Обмениваемся опытом работы. – 1956. – Вып. 3. – С. 18-21.
37. Правда Украины. – № 73(5488). – 1960. – 30 березня. – С. 3.
38. Радянська Україна. – № 251. – 1963. – 24 жовтня. – С. 3.
39. Правда Украины. – № 209 (5321). – 1959. – 9 вересня. – С. 2.
40. Сільські вісті. – № 113(4439). – 1966. – 17 травня. – С. 1.
41. Надоели целинникам отговорки // Комсомольська правда. – № 280 (10605). – 1959. – 28 листопада. – С. 2.
42. Филоненко А. С аттестатом зрелости на производства / А. Филоненко // Обмениваемся опытом работы. – 1956. – Вып. 3. – С. 22-24.
43. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 651. – 63 арк.
44. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 602. – 145 арк.

Zhbanova K. Yu. Agitation and propaganda activity of the structure of organized recruitment and relocation of workers in the Ukrainian SSR in the second half of 1940 – mid 1980s.

The article deals with the agitation and propaganda activity of structure of organized recruitment and relocation of workers in the Ukrainian SSR in the second half of 1940 – mid 1980s. The main directions of information and ideological influence for the purpose of inter-territorial and inter-sectoral allocation and reallocation of labor resources have been traced. The value of agitation in the using of the country of the labor potential of its citizens is analyzed.

Key words: agitation and propaganda activity, information and ideological influence, organized recruitment of workers, resettlement of workers.

Жбанова К. Ю. Агитационно-пропагандистская деятельность органов организованного набора и переселения рабочих в УССР во второй половине 1940-х – середине 1980-х гг.

В статье идет речь о агитационно-пропагандистской деятельности органов организованного набора и переселения рабочих УССР во второй половине 1940-х – середине 1980-х гг. Прослежено основные направления информационно-идеологического воздействия с целью межтерриториального и межотраслевого распределения и перераспределения трудовых ресурсов. Проанализировано значение агитации в использовании государством трудового потенциала своих граждан.

Ключевые слова: агитационно-пропагандистская деятельность, информационно-идеологическое воздействие, организованный набор рабочих, трудовые переселения семей.

УДК 94(477.8):323.12/13

Б. В. Паска

ЛУЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В СЕРЕДИНІ 60-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано діяльність луцького осередку руху опору проти радянського режиму у 1963-1965 рр. Досліджено роль і значення Валентина Мороза та Дмитра Іваценка у становленні луцького дисидентського гуртка. Висвітлено практичну роботу його членів щодо популяризації української мови і культури, поширення української національної ідеї, розповсюдження самвидавчих матеріалів та іншої забороненої літератури. Розкрито систему поглядів та теоретичну програму В. Мороза, а також вплив його ідей на інших учасників гуртка. Акцентовано увагу на ролі В. Мороза та Д. Іваценка у встановленні контактів між луцьким осередком та київським, львівським, івано-франківським та центрами українського дисидентського руху, а також налагодженні каналів передачі до Луцька матеріалів самвидаву.

Ключові слова: Валентин Мороз, Дмитро Іващенко, український дисидентський рух, шістдесятництво, самвидав.

Кінець 50-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст. ознаменувалися активізацією українського національного руху. Засудження “культу особи” Сталіна на ХХ з’їзді КПРС та хрущовська “відлига” створили сприятливі умови для розгортання руху шістдесятників. Водночас радянський режим продовжував політику русифікації українців, поступового знищення української нації, тиску на національну культуру. З’явилося нове покоління інтелігенції, яке прагнуло до демократизації суспільства та дієвого забезпечення національних прав українського народу.